

ALBIN LESKY

H

ΤΡΑΓΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ
ΤΩΝ
ΑΡΧΑΙΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

ΤΟΜΟΣ Α'

'Απὸ τὴ γέννηση τοῦ εἰδονς ὡς τὸν Σοφοκλῆ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΝΙΚΟΣ Χ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΑΔΗΣ

6η ἀνατύπωση

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ

A Θ H N A 2010

Σύμφωνα μὲ τὸν Κανονισμὸν τῶν ἐκδόσεων τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρύματος
Ἐθνικῆς Τραπέζης, τὴ μετάφραση, προτοῦ παραδοθεῖ στὸ τυπογραφεῖο,
τῇ διάβασε ὁ συνεργάτης μας Καθηγητὴς κ. Δ. Ι. Ἰακώβ.

‘Ο τίτλος τοῦ πρωτοτύπου:

Die tragische Dichtung der Hellenen
Vandenhoeck & Ruprecht in Göttingen

ISBN 978–960–250–010–1

ISBN set 978–960–250–011–8

© Copyright γιὰ τὴν ἑλληνικὴ ἔκδοση:
Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθῆναι 1987

"Οποιος διαβάσει τις έργασίες τῶν H. Patzer, G. F. Else καὶ W. Burkert (όλες δημοσιευμένες στὸ διάστημα 1962-1964 καὶ μὲ κοινὸ στόχῳ νὰ δώσουν λύση στὸ πρόβλημα τῆς καταγωγῆς τῆς τραγωδίας), μπροστά στὶς δξεῖες ἀντιθέσεις τῶν θεωριῶν ποὺ ἔκπροσωποῦν οἱ τρεῖς μελετητές, πρέπει νὰ παραδεχτεῖ ὅτι σήμερα ἡ στεριὰ ἐνναι χαμένη ἀπὸ τὰ μάτια μας ὅσο ποτὲ ἀλλοτε. Καὶ μὲ αὐτοὺς ὅμως τοὺς ὄρους, βασικὴ ὑποχρέωση παραμένει νὰ προσδιοριστοῦν μὲ ἀκρίβεια τὰ προβλήματα καί, ὅπου εἶναι ἀπαραίτητο, νὰ μείνουν ἀνοιχτά, χωρὶς ὁστόσο νὰ ἀποκλειστοῦν προσπάθειες γιὰ προσωπικές λύσεις.¹

Τὴν πρώτη δεκαετία τοῦ αἰώνα μας κυριαρχοῦσαν θεωρίες ποὺ βασίζονταν στὸ ἔθνολογικὸ ὑλικὸ καὶ ἀπέρριπταν κατηγορηματικὰ τὶς μαρτυρίες τοῦ Ἀριστοτέλη. Οἱ παραφυάδες τους φτάνουν ὡς τὶς μέρες μας. 'Ο M. P. Nilsson, ἀκόμη καὶ στὴ δεύτερη ἔκδοση τοῦ ἔργου του *Geschichte der griechischen Religion*,² ἔγραψε: «'Η τραγῳδία πῆρε τὸ ὄνομά της ἀπὸ τοὺς τραγουδιστὲς ἔκείνους πού, ἐπειδὴ ἦταν ντυμένοι μὲ τραγοπροβιές, ὄνομάζονταν τράγοι καὶ κάποτε ἔκτελοῦσαν τὸ θρηνητικό τους ἀσμα πάνω στὸν τραγόμορφο σκοτωμένο θεό». Καὶ αὐτός, ὅπως ὁ R. M. Dawkins³ καὶ ὁ A. J. B. Wace,⁴ ἀναζήτησε τὴν ὑποθετικὴ ἀρχέτυπη μορφὴ σὲ λαϊκὰ ἔθιμα τῆς σημερινῆς Μακεδονίας. Γιὰ τὸν νεκρικὸ θρῆνο, ποὺ παίζει μεγάλο ρόλο σ' αὐτὲς τὶς ἔθνολογικὰ θεμελιωμένες θεωρίες, εἶναι εύπρόσδεκτη ἡ παραπομπὴ τοῦ Patzer.

1. Γιὰ τὴν παλαιότερη βιβλιογραφία, ἀξιόλογη παραμένει ἡ ἐπισκόπηση τοῦ E. Tièche, «Der Ursprung der Tragödie», *Jahrb. d. Ver. schw. Gymnasiallehrer*, Aarau 1915. Γιὰ νεότερες ἔργασίες βλ. Webster, *Fifty Years* ὁ del Grande δίνει μιὰ ἔκτεταμένη καὶ πλούσια τεκμηριωμένη ἐπισκόπηση στὸ βιβλίο του *Tragyphidia*, 293-358· ὁ Patzer συζητεῖ τὶς σύγχρονες θεωρίες, 39-88.

2. Μόναχο 1955, 572. Ἀναφέρεται στὴν ἔρευνά του «Der Ursprung der Tragödie», *NJA* 27 (1911) 609 καὶ 673 (=Opusc. I 62 καὶ 111), ποὺ δημοσιεύτηκε ἐνα χρόνο πρὶν ἀπὸ τὴν ἔργασία τοῦ Wilamowitz σχετικὰ μὲ τοὺς Ἰχνευτές τοῦ Σοφοκλῆ, ποὺ ἦταν βασισμένη ἀποκλειστικὰ στὴν ἀρχαίᾳ παράδοση: *NJA* 29 (1912) 449= *Kl. Schr.* I 347.

3. *JHS* 26 (1906) 191.

4. *ABSA* 16 (1909/10) 244.

zer (40) ὅτι σὲ μιὰ παρόμοια διονυσιακὴ τελετουργία ὁ K. O. Müller¹ εἶχε ἥδη ἐντοπίσει τὸν πυρήνα τῆς τραγωδίας.

Ἡ Jane E. Harrison² εἶχε διατυπώσει τὴ θεωρία ὅτι ὁ Διόνυσος, ἀκριβῶς ὅπως οἱ σημαντικότεροι ἥρωες τοῦ ἑλληνικοῦ μύθου, ἥταν μιὰ παραλλαγὴ τοῦ ἐνιαύσιου δαίμονα, πού, μὲ τὸν ἀφανισμὸν καὶ τὴν ἀναγέννησή του, προσωποποιοῦσε τὸν κύκλο τῆς ζωῆς. Προεκτείνοντας τὶς ἴδεις τῆς J. E. Harrison καὶ τοῦ F. M. Cornford, ὁ G. Murray³ ὑποστήριξε τὴν ἀποψὺν ὅτι ἡ τραγωδία προήλθε ἀπὸ τὶς ἔαρινές λατρευτικὲς πράξεις ποὺ σχετίζονταν μὲ τὰ πάθη τοῦ ἐνιαύσιου δαίμονα. Αὐτὴ τὴ θεωρία, ποὺ μάλιστα ἥθελε νὰ ἀναγγέλῃ σὲ παρόμοια δρῶμενα καὶ τὰ ἐπιμέρους στοιχεῖα τῆς διαμορφωμένης τραγωδίας, τὴν ἔχει ἀποκρούσει μὲ ἔξαντλητικὰ καὶ καλὰ θεμελιωμένα ἐπιχειρήματα ὁ A. W. Pickard-Cambridge.⁴ Ο G. Murray⁵ παραδέχτηκε, βέβαια, ὅτι εἶχε ἀποδώσει ὑπερβολικὰ μεγάλη σημασία στὰ λατρευτικὰ δρῶμενα γύρω ἀπὸ τὸν ἐνιαύσιο δαίμονα, ἀλλὰ βασικὰ ἔμεινε προσκολλημένος στὴ σημασία τους. Πρόσφατα ἐπανῆλθε σ' αὐτὴ τὴ θεωρία ὁ T. B. L. Webster⁶ καὶ τῆς ἔδωσε μιὰ θέση στὴν ἀναθεωρημένη ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Pickard-Cambridge.

“Οπως στοὺς παραπάνω ἔρευνητές, ἔτσι καὶ στὸ βιβλίο τοῦ G. Thomson γιὰ τὸν Αἰσχύλο,⁷ ἡ λατρεία παίζει πρωτεύοντα ρό-

1. *Geschichte der griechischen Literatur*, Στουγάρδη 1876, 2, 26.

2. *Themis: A Study of the Social Origins of the Greek Religion*, Cambridge 1912, 2η ἔκδ. 1927.

3. Στὸ *Themis* (δ.π.), ἐπίμετρο στὸ κεφ. 8, 341. Ἐπαναλαμβάνεται στὸ ἔργο του *Aeschylus*, Οξφόρδη 1940, 4xx. καὶ 146, ὅπος καὶ στὸ *Euripides and his Age* [έλλην. μετ. K. N. Παπανικολάου], ‘Ο Εὔριπιδης καὶ ἡ ἐποχὴ του’, Αθῆνα χ.χ.ξ.], 7η ἔκδ. Οξφόρδη 1955. Πρέπει ἐπίστος νὰ μνημονευτεῖ καὶ τὸ ἔργο τοῦ L. R. Farnell, *The Cults of Greek States*, Οξφόρδη 1896-1909, 5, 234. Περισσότερη βιβλιογραφία στὸν Patzer, 41, 3. ‘Η καλύτερη ἐπισκόπηση τοῦ ὑλικοῦ δίνεται τῷρα ἀπὸ τὸν J.-P. Guépin.

4. Στὴν 1η ἔκδοση τοῦ βιβλίου του *Dith. Tr. Com.* 185.

5. *CQ* 37 (1943) 46.

6. «Some Thoughts on the Pre-History of Greek Drama», *BICS* 5 (1958), καὶ στὴν ἀναθεωρημένη ἔκδοση τοῦ βιβλίου τοῦ Pickard-Cambridge, 128.

7. ‘Ο πρόλογος στὴ γερμανικὴ ἔκδοση πληροφορεῖ γιὰ τὶς πολυάριθμες μεταφράσεις αὐτοῦ τοῦ βιβλίου [έλλην. μετ. Γ. Βιστάκης καὶ Φ. Ἀποστολόπουλος, Αἰσχύλος καὶ Αἴθηναι, Αθῆνα 1954]. Σημαντικὸν γιὰ τὴν ὑποδομὴ τῶν ἀπόψεων τοῦ Thomson εἶναι τὸ βιβλίο του *Studies in Ancient Greek Society: The Prehistoric Aegean*, Λονδίνο 1949 [έλλην. μετ. Γ. Βιστάκης, Τὸ προϊστορικὸ Αἴγαοι, Αθῆνα 1959].

λο στήν έρμηνεία. Σύμφωνα μὲ αὐτήν, ὁ διονυσιακὸς θίάσος ἦταν ἔνας μυστικὸς ὅμιλος ποὺ διατηροῦσε τὶς δομές καὶ τὶς λειτουργίες μᾶς τοτεμικῆς ὀμάδας, μὲ ἐλάχιστες ἀλλαγές.¹ Απὸ τὶς μυητικές του τελετές γεννήθηκαν ἔθιμα πού, κατὰ τὴν πορεία τους ἀπὸ τὴ λατρεία πρὸς τὸ μύθο, ἀναπαριστοῦσαν τὴν ἴστορία τῶν παθῶν τοῦ Διονύσου· ἀπὸ ἕδη ὁ δρόμος ὁ δόγμης ἔδηγησε στήν τραγωδία.² Απὸ μεθοδολογικὴ ἄποψη, ὁ Th. H. Gaster συγγενεύει μὲ τὴ βρετανικὴ ἔθνολογικὴ σχολή, καθὼς συσχετίζει οὐγκαριτικά, χεττικά, αὐγυπτιακά καὶ ἐβραϊκά κείμενα, καὶ ἀνάγει ἔτοι τὴ γένεση τῶν δραματικῶν μιφρῶν σὲ ἔνα συνδυασμὸν λατρευτικῶν πράξεων καὶ μύθων γύρω ἀπὸ τὴν ἀνανέωση καὶ τὴν αὔξηση τῆς ζωῆς κατὰ τὴ διάρκεια τοῦ ἔτους.

Σὲ ὅλες αὐτές τὶς ἔργασίες, ἡ ἀφθονία τοῦ ἔθνολογικοῦ ὑλικοῦ δὲν μπορεῖ νὰ ὑποκαταστήσει τὰ κενὰ ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἀπουσία δρισμένων συνδετικῶν κρίκων ἀπὸ τὴ συνέχεια μᾶς ὑποθετικῆς διαδικασίας.³ Ή μεταφορὰ αὐτῶν τῶν ξένων μαρτυριῶν στὸν ἐλληνικὸν χῶρο δὲν ἔχει κανένα οὐσιαστικὸν ἔρεισμα, καὶ ἡ ἔξαρτηση τοῦ μύθου ἀπὸ τὴ λατρεία, ποὺ ἐκφράζεται μὲ τόση βεβαιότητα, ἐπιδέχεται πολλὴ συζήτηση.¹ Καταρχήν, αὐτὴ ἡ ἔθνολογικὴ κατεύθυνση μένει ἐκτειμένη στὴ σοβαρὴ μομφὴ ὅτι στὴ φύση τῆς τραγωδίας δὲν ἀναγνωρίζει μιὰ δημιουργία μοναδικὴ καὶ πέρα γιὰ πέρα ἑλληνική.² Ο M. P. Nilsson, παρόλο ποὺ πολὺ συχνὰ καὶ δὲν ἰδιος χρησιμοποίησε μὲ ἐπιτυχία τὸ ἔθνολογικὸν ὑλικό, ἔχει παρατηρήσει:³ «οἱ ἀσυδοσίες τῆς ἔθνολογικῆς μεθόδου γίνονται ἰδιαίτερα αἰσθητὲς ὅταν ἐφαρμόζονται σὲ ὑψηλότερα καὶ συνθετότερα θρησκευτικὰ σχήματα». Αὐτὴ ἡ παρατήρηση ἵσχυει ἐξίσου καὶ γιὰ τὴν περιοχὴ τῆς λογοτεχνίας.

Οσο δημως εἶναι ἀπαραίτητη ἡ ἐπιφυλακτικὴ ἀντιμετώπιση τῆς ἔθνολογικῆς μεθόδου, ἄλλο τόσο θὰ ἦταν λάθος νὰ χαρακτηρίστει ὀλότελα ἀχρηστὸ τὸ ὑλικὸ ποὺ ἔχουν συγκεντρώσει οἱ ἐκπρόσωποι τῆς.⁴ Απλῶς χρειάζεται νὰ τοῦ δώσει κανεὶς τὴν κατάλληλη θέση. Αὐτὸ τὸ κατόρθωσε ὁ K. Th. Preuss,⁵ ὅταν κάτω ἀπὸ τὸν τίτλο «*Der Unterbau des Dramas*» [*Ἡ ὑποδομὴ τοῦ δρά-*

1. Καλὲς σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ οἱ παρατηρήσεις τοῦ H. J. Rose, *Mnemosyne*, s. 4, 3 (1950) 281.

2. *Gesch. d. gr. Religion*, τ. I, 2η ἔκδ., 11.

3. *VBW* 7 (1930) 1. Σωστές καὶ ἀποφασιστικές οἱ σκέψεις τοῦ Ziegler, 1949.

ματος] συγκέντρωσε πλουσιότατες μαρτυρίες γιαδ δραματικά στοιχεῖα που διαπιστώνονται σὲ πρωτόγονους πολιτισμούς. Σὲ μιὰ τέτοια ύποδομὴ βασίζονται ή ἐλληνικὴ τραγωδία καὶ ή κωμωδία, καὶ σὲ αὐτὴν ἀναφέρεται κάθε πληροφορία που ἔχουμε γιὰ δρχηστικές ἐκδηλώσεις μὲ προσωπεῖα καὶ γιὰ μιμήσεις δαιμόνων στὶς πρωτόγονες φάσεις τοῦ πολιτισμοῦ. Ἀλλὰ καὶ στὴν περίπτωση τῆς ἐλληνικῆς τραγωδίας, σκόπιμο εἶναι νὰ διαχωρίζεται ή προϊστορία ἀπὸ τὴν ἴστορία της, που καθορίζεται ἀπὸ τὴν προσωπικὴ συμβολὴ μεγάλων ποιητῶν. "Ενας ἀξιόλογος ἐρευνητής, που ὑπηρέτησε ἐπάξια καὶ τὴν ἐθνολογία καὶ τὴ φιλολογία, ἔχει ἐκφράσει μὲ μεγάλη σαφήνεια αὐτὴν τὴ διάκριση, λέγοντας γιὰ τὸ θαῦμα τῆς τραγωδίας, που γεννήθηκε ἀποκλειστικὰ στὴν" Αθήνα: «αὐτὸ καὶ μόνο τὸ γεγονός εἶναι ἀρκετὴ ἀπόδειξη ὅτι ἐδῶ δὲν πρόκειται γιὰ ἔξέλιξη παρὰ γιὰ δημιουργία».¹

Καὶ στὴν Ἐλλάδα ἡ προϊστορία τῶν δύο δραματικῶν εἰδῶν ὁδηγεῖ στὴν περιοχὴ τῆς πρωτόγονης ὄρχησης, μὲ τὴν ὅποια ὁ ἀνθρωπος ζητοῦσε νὰ προφυλαχτεῖ ἀπὸ τοὺς δαιμόνες ἢ νὰ ἔξασφαλίσει τὴν εὔνοιά τους. Ὁ E. Buschor² ἔχει τονίσει τὴν ποικιλία αὐτῶν τῶν ὄρχηστικῶν ἐκδηλώσεων καὶ ἔχει συγκεντρώσει πλήθος σχετικές ὄνομασίες. Ἀπὸ αὐτὸ τὸ πρωταρχικὸ στάδιο προέρχεται κυρίως ἡ χρήση τοῦ προσωπείου, που φοροῦσε ὁ "Ἐλληνας ἥθιοποιὸς καὶ τῆς τραγωδίας καὶ τῆς κωμωδίας ὅλες τὶς ἐποχές. Τὴ χρήση τοῦ προσωπείου ἀπὸ τὸ χορὸ τὴν ἔχει δεῖξει μὲ ἀπόλυτη πειστικότητα (πρβ. καὶ H. Hommel, *NJA* 1940, 282, 47) ἡ M. Bieber («*Maske*», 2083).

Στὴ δική μας περιοχή, αὐτὲς οἱ ὄρχησεις μὲ προσωπεῖα μᾶς θυμίζουν κυρίως τοὺς σατύρους, πράγμα ποὺ διευκολύνει τὴν αὐτόματη σύνδεση μὲ πλήθος συγγενικές παραστάσεις ἄλλων λαῶν. Ἐδῶ θὰ μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀναφέρει καὶ τὸν Διόνυσο, που τὸν ὑπηρετοῦσαν οἱ σάτυροι καὶ ἡταν ὁ κατεξοχὴν προσωπιδοφόρος θεός.³ Ωστόσο δὲν πρέπει νὰ ξεχοῦμε ὅτι τὸ προσωπεῖο καὶ ἡ ὄρχηση κάποτε ἀπλώνονταν πολὺ πέρα ἀπὸ τὰ ὄρια τοῦ κατοπινοῦ θεοῦ τοῦ θεάτρου. Ἡ M. Bieber («*Maske*») δίνει τὶς σχετικές μαρτυρίες γιὰ τὴ λατρεία τῆς "Ἀρτεμῆς καὶ τῆς Δέσποινας, ὅπου οἱ ζωόμορφοι ὄρχηστές, ὅπως ἀπεικονίζονται στὸ πέπλο τοῦ

1. K. Meuli, *Schweizer Masken*, Ζυρίχη 1943, 58.

2. «Satyrtänze und frühes Drama», *SBAW* 1943/5, 5.

3. Πρβ. W. Wrede, «Der Maskengott», *MDAI(A)* 53 (1928) 66.

λατρευτικοῦ ἀγάλματος τῆς Λυκόσουρας,¹ συνεχίζουν δλοφάνερα τὴν παράδοση τῶν μυκηναϊκῶν δαιμόνων μὲ τὸ ζωόμορφο προσωπεῖο. Οἱ θεότητες αὐτὲς σχετίζονται, κατὰ κανόνα, μὲ τὴ φυσικὴ ἀναπαραγωγή, καὶ ἵσως θὰ ἐπρεπε νὰ ἀναρωτηθοῦμε ἂν καὶ οἱ σχετικὲς ὄργηστικὲς ἐκδηλώσεις ἥταν κάποτε αὐτοτελεῖς ἐκδηλώσεις, ὅπως καὶ οἱ σάτυροι ἀρχικὰ ἥταν ἀνεξάρτητοι ἀπὸ τὸν Διόνυσο. Αὐτὸ πάντως φαίνεται νὰ εύνοεῖται ἀπὸ τὰ ἔθνολογικὰ παράλληλα.

Μιὰ καὶ ἡ εἰσαγωγὴ στὰ ἔθιμα αὐτοῦ τοῦ εἴδους προσφέρουν οἱ ἐργασίες τοῦ K. Meuli.² Ωστόσο μένει ἀνοιχτὸ τὸ ἑρώτημα ἂν τὰ προσωπεῖα πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ἀποκλειστικὰ νεκροὶ ποὺ ἐπιστρέψουν, ἢ μήπως, εἰδικὰ γιὰ τὴν Ἑλλάδα, εἶναι δυνατὸ νὰ γίνει λόγος γιὰ ἀπευθείας μίμηση δαιμόνων τῆς φύσης.³ Ο Meuli διευκρινίζει, πολὺ εὔστοχα, ὅτι ὁ ἀπλὸς ἀνθρωπὸς δὲν φορᾷ ποτὲ τὸ προσωπεῖο γιὰ στολίδι: μὲ τὴ βοήθεια του μεταμορφώνεται, καὶ σ' αὐτὴν τὴ μεταμόρφωση κυριεύεται ἀπὸ τὴ μαγεία τῆς δαιμονικῆς δύναμης ποὺ προσπαθεῖ νὰ παραστήσει.⁴ Εδῶ διαπιστώνεται τὸ φαινόμενο τὸ ὄποιο ὁ Meuli, ἀκολουθῶντας τὸν Frobenius, δηνομάζει ἔκσταση. Σ' αὐτὸ τὸ πρωταρχικὸ φαινόμενο «γενικὰ ἔχουν τὶς ρίζες τους οἱ καλύτερες καὶ γονιμότερες ἴδιότητες τοῦ ἀνθρώπου, ἐδῶ ἔχουν τὶς ρίζες τους ἡ κατανόηση καὶ ἡ συμπάθεια στὴν εὐρύτερη καὶ βαθύτερη σημασία τους, ἐδῶ ἔχει τὶς ρίζες τῆς ἡ ἀληθινὴ τέχνη τοῦ δράματος, τῆς παράστασης».

Χαρακτηρίζοντας δύμας τὸ προσωπεῖο ὡς πρωταρχικὸ δραματικὸ στοιχεῖο, φαίνεται νὰ ἐρχόμαστε σὲ ἀντίθεση μὲ τὶς ἀρχαῖες

1. Στὸ βιβλίο τοῦ M. P. Nilsson, *δ.π.,* πίν. 31, 2. "Ἐχοντας μπροστά μας τοὺς μουσικοὺς δὲν είναι δυνατὸ νὰ ἀμφιβάλλουμε ὅτι πρόκειται γιὰ χορὸ μὲ προσωπεῖα. Σγετικὰ μὲ τὴ λατρεία βλ. R. Stiglitz, *Die grossen Götinnen Arkadiens*, εἰδικὴ ἔκδ. τοῦ Ost. Arch. Inst. 15, 1967.

2. Στὸ ἔρθρο του «Maske» στὸ *Handbuch des deutschen Aberglaubens*, 1933, προστίθεται ἡ εἰσαγωγὴ στὸ ἔργο του *Schweizer Masken*, Ζυρίχη 1943, καθὼς καὶ ἡ ἔρευνά του μὲ τὸν τίτλο «Altrömischer Maskenbrauch», *MH* 12 (1955) 206.

3. Ὑπερβολικὰ κατηγορηματικὸς είναι δ F. Speiser, «Schreck- und Scherzmasken», *Schweizerische Volkskunde* 37 (1947) 92: «Κανένας δὲν θὰ ἀμφισβητήσει ὅτι τὰ ἀνθρωπόμορφα προσωπεῖα προέρχονται ἀπὸ ἀνιμιστικὲς ἀντιλήψεις». Πρβ. καὶ K. Kerényi, «Uomo e maschera», *Dioniso* 12 (1949) 17.

4. Σωστὰ τονίζει ἡ M. Bieber, *History* 28, τὴ σημασία τῆς ἀμφίεσης γιὰ τὴν πράξη τῆς μεταμόρφωσης στὸ τραγικὸ θέατρο.

πληροφορίες¹ οι δύοπινες ἀποδίδουν στὸν Θέσπη τὴν ἐπινόηση τοῦ θεατρικοῦ προσωπείου. Ἐδῶ προβάλλει καὶ πάλι ἡ τάση τῶν ἀρχαίων νὰ ὀνομάζουν ἔναν ἐφευρέτη γιὰ καθετί. Σ' αὐτὸ τὸ θέμα θὰ ἐπανέλθουμε, ὅταν θὰ δσχοληθοῦμε μὲ τὸν Θέσπη.

“Ολες οἱ θεωρίες ποὺ ἔχουν ἀναφερθεῖν ὡς τώρα δείχνουν τὴν πρόθεση νὰ προχωρήσουν χωρὶς τὸν Ἀριστοτέλη. Στὴ σχέση τους μὲ αὐτὸν χωρίζουν οἱ δρόμοι τῆς ἐρευνας. Προτοῦ δμως διατυπώσουμε τὸ καίριο καὶ σοβαρὸ ἐρώτημα τί μᾶς προσφέρουν οἱ παρατηρήσεις τοῦ φιλοσόφου καὶ πόση ἐμπιστοσύνη ᾔξιζουν, πρέπει νὰ ρίξουμε μιὰ ματιὰ σὲ μερικὲς ἀκόμη ἐρευνητικὲς προσπάθειες, ποὺ ἔχουν κάποια χαλαρὴ σχέση μὲ τὶς θεωρίες ποὺ συζητήθηκαν ὡς τώρα.

Αξίζει πρῶτα πρῶτα νὰ μηνημονευτεῖ ὁ A. Dieterich,² ὁ διποῖος, σὲ μιὰ ἀρκετά παλαιὰ ἐρευνα, ζεκίνησε ἀπὸ τὸ θρήνο τῶν ἀθηναϊκῶν Χύτρων· γιὰ τὴν ἀποκρυστάλλωση δμως τῆς καλλιτεχνικῆς μορφῆς συνεκτίμησε καὶ τὴν ἐπιδραση τῶν ἐλευσινιακῶν δρωμένων. Ἐδῶ πρέπει καὶ πάλι —καὶ αὐτὸ τὸ θεωρῶ σημαντικὸ— νὰ διαχωρίσουμε ριζικὰ τὸν κόσμο τῶν μυστηρίων ἀπὸ τὸν κόσμο τῆς τραγωδίας. Ἐνῶ στὴν τραγωδίᾳ ἔχουμε ἔνα λόγον διδόναι τοῦ ἀνθρώπου μέσα στὴ ρευστότητα τῆς ὑπαρξῆς του, γιὰ τὰ μυστήρια ἀρκεῖ νὰ θυμηθοῦμε τὰ λόγια τοῦ Ἀριστοτέλη (ἀπ. 15) δι τὸν ἀρκεῖ νὰ ὀνομάζεται ἐπιδραση ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν μυστηρίων.

Μὲ δημιουργικὴ ὁρμὴ προσπάθησε ὁ M. Untersteiner³ νὰ

1. M. Bieber, «Maske», 2072. Γιὰ τὸ πρόβλημα σχετικὰ μὲ τὸν ενεργητὴν βλ. A. Kleingünther, *Πρῶτος εὐνετής* (*Philologus Suppl.* 26), 1933.

2. «Die Entstehung der Tragödie», *Kl. Schr.*, Λιψία 1911, 414· στὰ ἐλευσινιὰ μυστήρια ἔφτασε μέσο τοῦ E. Rohde, *Kl. Schr.*, Τυβίγγη 1901, 2, 361. Ἐλευσινιακὲς ἐπιδράσεις πιστοποιεῖ καὶ ὁ Ziegler (1951). Μιὰ συμβιβαστικὴ θέση παίρνει ὁ P. Amandry, «Eschyle et Eleusis», *Mél. Grégoire I*, 1949, 27. Γενικά, γιὰ τὰ μυστήρια καὶ τὴν τραγωδία βλ. M. Untersteiner, 201, ὁ δύοπινος δέχεται ἐπιδραση ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῶν μυστηρίων. Γιὰ τὶς γιορτὲς τῆς Ἐλευσίνας, βλ. M. P. Nilsson, δ.π. 469.

3. Τὸ πρόβλημα τῆς γένεσης τοῦ δράματος ἀντιμετωπίστηκε στὴν ιταλικὴ βιβλιογραφίᾳ μὲ πολλοὺς τρόπους: ἔκτος ἀπὸ τὸ βιβλίο τοῦ R. Cantarella (τώρα καὶ στὸ ἔργο του *Storia della letteratura greca*, Μιλάνο 1962, 226, καὶ *La letteratura greca classica*, Φλωρεντία 1967, 171), βλ. ἐπίσης σ. 37 σημ. 1, καὶ τοὺς Peretti, Untersteiner καὶ del Grande (ἐπίσης *Intorno alle origini della tragedia ed altri saggi*, Νεάπολη 1936); ἀκόμη, F. Gagliuolo, «Sul problema di Thespis e l'origine del dramma satiresco», *RIGI* 13 (1929) 1· B. Stampo, *Le origini della tragedia*, Μιλάνο 1935